

Морально-духовний розвиток особистості у системі гуманістичного виховання В. О. Сухомлинського / Наталія Мирончук // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 53. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2009. – С. 240-244 (наукова стаття; 5 с., 0, 4 д.а.).

Наталія Мирончук

МОРАЛЬНО-ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У СИСТЕМІ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті на основі аналізу наукового доробку В.Сухомлинського розкрито особливості морально-духовного розвитку особистості школяра, форми, методи та засоби його здійснення, окреслено вимоги до особистості педагога у спілкуванні з учнями. З'ясовано роль моральної свідомості, емоційно-почуттєвої сфери, вольових зусиль, діяльності, відносин у цьому процесі.

Важливим чинником економічного, соціального і культурного розвитку суспільства, збереження духовних, моральних, громадянських, національних, родинних, особистісних цінностей, зміцнення гуманістичних основ життя суспільства, утвердження між людьми високої духовності та моралі є виховання дітей та молоді. Школа, сім'я, суспільство покликані забезпечити духовне зростання особистості, створивши відповідні умови для засвоєння національних та загальнолюдських цінностей, самовиховання і самореалізації особистості, сприяння її інтелектуальному, фізичному й естетичному розвитку, становлення гуманних взаємин.

Відомі українські дослідники та науковці І. Бех, А. Богуш, І. Зязюн, К. Журба, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін. з'ясовують соціально-психологічні та педагогічні чинники морально-духовного розвитку особистості дитини, принципи, напрямки його формування, технологічні засоби його вивчення та формування.

Словники ототожнюють поняття „духовність” із психічним життям людини, сферою ідей, з домінуванням духовно-моральних, інтелектуальних цінностей над матеріальними. Це фундаментальне надбання людини, яке виявляється у багатстві її духовного світу, ерудиції, розвинутих інтелектуальних та емоційних запитах, у моральності.

Морально-духовний розвиток особистості передбачає соціокультурний процес впливу суспільства на людину і, власне, активність людини щодо критичного, творчого осмислення певних ролей, цінностей, історичного досвіду в сучасних соціально-економічних, політичних умовах.

Результатом морально-духовного розвитку особистості є засвоєння нею системи морально-етичних норм, основ культури, сформованість духовних запитів, потреб, інтересів, виявлення культури почуттів та гуманних взаємин із оточуючими.

Проблеми морально-духовного розвитку особистості дитини – самоцінної, складної, духовної істоти – стали осередком педагогічної системи В. Сухомлинського. „Ми творимо Людину, як скульптор творить свою статую з безформного шматка мармуру: деś у глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які потрібно добути, очистити від усього зайвого” [5: 478].

Мета статті – на основі аналізу праць В. Сухомлинського розкрити особливості морально-духовного розвитку особистості школяра, форми, методи та засоби його здійснення, показати діалектичний взаємозв’язок моральної свідомості й самосвідомості, волі й почуттів, моральної діяльності й відносин, окреслити вимоги до особистості педагога у взаємодії з учнями.

Видатний учений-гуманіст теоретично обґрунтував та практично реалізував ефективну модель духовно-морального розвитку особистості. Головним для педагога є віднайдення та практична реалізація оптимальних форм, методів розвитку моральної свідомості, емоційно-почуттєвої сфери, розвитку вольових зусиль, діяльності, взаємин.

Учений пов’язував моральне виховання особистості з її розумовим розвитком, оскільки морально-духовні утворення, які за своєю природою є емоційними, завжди містять пізнавальну складову. Особистість свідомо привласнює певні морально-духовні цінності, які виявляються у її вчинках. Педагог вважає, що духовна культура людини буде неповною, якщо вона не володіє знаннями, що є основою моральної культури. Він підкреслює необхідність сформувати у вихованців систему позитивних поглядів на життя, дати найнеобхідніші знання про емоційно-психічні й духовні потреби людини і навчити користуватися цими знаннями в житті, праці, у взаєминах з іншими людьми.

В. Сухомлинський подає важливі норми моральності, дотримання яких зводиться до плекання в собі добра, правди, честі, духовної краси, моральної гідності, доблесті, творіння добрих справ, учинків, а також протистояння злу, неправді, безчестю, потворності, викриття моральної безхребетності, безпринципності, егоїзму, пристосуванства.

Ці знання він називає „азбукою самопізнання і самоствердження, культурою духовного життя особистості” [3: 108]. Разом із тим, як вважає педагог, така „азбука моральної культури входить у свідомість і душу лише тоді, коли в шкільному колективі є елементарна культура людських взаємовідносин” [4: 449]. Саме тому в своїй практичній діяльності він намагається сформувати між школярами такі взаємини, за яких кожен член колективу черпав би у своїх ровесників духовні багатства, віддавав їх іншим і тим самим збагачувався би сам.

Процес морально-духовного розвитку особистості можливий лише за умови багатогранної духовної діяльності, без якої, на думку педагога, немає прагнення до ідеалу,

немає людської особистості. „Уся майстерність виховання полягає в тому, щоб, знаючи, якою повинна бути людина, вміти одухотворити її прагненням до свого власного ідеалу” [5: 532].

Ідеал – це духовна серцевина особистості. Прагнення до ідеалу – це перший поштовх, стимул до самовиховання, без якого духовне життя особистості не є повноцінним. З огляду на це, педагогові важливим бачиться розвинути у підлітків, юнаків і дівчат здатність бути виховуваними, навчити їх виховувати самих себе. „Здатність бути виховуваним – це чутливість душі, чутливість серця вихованця до найтоншого відтінку слова вихователя, до його погляду, до руху, до посмішки, до задумливості й мовчазності...” [6: 494].

Програма виховної роботи з учнями, на думку В. Сухомлинського, повинна розкривати перед школярем той моральний ідеал, який у скарбниці духовних цінностей суспільства є критерієм моральності, певним взірцем високоморальної поведінки. Моральні скарби суспільства, які відкриває перед школярем учитель, стають індивідуальним надбанням кожного з них, перетворюються в норми і правила моральної поведінки. Пізнаючи моральну красу, добро, справедливість, вихованець пізнає власну особистість, „починає міряти себе найвищою міркою моральності” [6: 257].

Першорядна роль у духовно-моральному розвитку особистості належить єдності свідомості та моральних почуттів. Духовне благородство дитини формується у навчанні „відчувати людину, пізнавати не лише розумом, але і серцем усе, що відбувається в її душі” [2: 11]. З огляду на це, вчитель у дитини має розвивати такі індивідуальні явища, як прагнення бачити красу в собі самому, відчувати себе морально красивим, чутливість сприймання, турботливість, сердечність, бажання опікуватися кимось, плекати людяність відносин між вихованцями, школярами і дорослими.

Істотна роль у розвитку емоційно-почуттєвої сфери належить гармонії виховного середовища і слова. „Слово безсиле без середовища ..., а потрібне для виховання середовище неможливе без слів” [5: 549]. Виховне середовище має повсякденно створюватися і збагачуватися: це і світ речей, що оточує учня, вчинки старших, особистий приклад учителя, загальний моральний тонус життя шкільного колективу. Умовою створення виховного середовища є активна діяльність кожного школяра (у Павлівській школі, зокрема, за дієвої участі школярів відбувалися садіння кущів троянд, вирощування виноградників, створення персикового гаю, маленької діброви, горіхової алеї тощо).

Учений-практик виняткового значення надавав мотивам, які спонукають дитину до моральних дій. За його переконанням, лише ті вчинки мають право на духовне життя, яким властиві високі людські переживання, у яких присутні й радощі, й гіркота, і сподівання на щасливе майбутнє. Мотиваційно-ціннісна зумовленість дій особистості виключає мотиви пристосовництва, задоволення особистих прагматичних потреб.

Духовність людини розвивається у процесі розгорнутої моральної діяльності. Моральний аналіз явища, узагальнююча думка спонукають дитину до активного прояву розуму й почуття.

Духовна діяльність – це активні зусилля особистості для того, щоб моральні багатства суспільства – .... ідеї, погляди, переконання, ідеали – стали багатствами особистості, внутрішніми цінностями людини, нормами і правилами її поведінки [6: 259].

Для повноцінного виховання школяра особливо важливо, щоб він докладав активних зусиль, прагнучи досягти ідеалу. „Справжнє виховання полягає в тому, щоб постійно відбувалася внутрішня робота думки і серця, щоб моральні цінності, які розкриває перед вихованцем учитель, ставали його особистим надбанням, відбивалися у його взаєминах із товаришами, у ставленні до людей” [6: 259].

Духовність не приписується індивідові ззовні; вона „виростає” зсередини разом із особистісним „Я” людини, а часто навіть випереджає його формування і виражається лише в суспільно значущих прагненнях. Виявом духовності є совість, яка завжди є самооцінюванням [1: 604].

Для формування багатого духовного світу школярів слід обирати такі способи і прийоми спонукання до активної діяльності, які розкривають перед вихованцями перспективу подолання труднощів, пробуджують у них такі емоції, як почуття гідності, честі, самоповаги [4: 222]. Необхідно розвивати в особистості потребу в духовних цінностях, у духовному спілкуванні, докладати зусиль задля подолання погляду соціального середовища на пріоритет моральних цінностей; створювати ситуації для морально-духовного самовипробування дитини (суд совісті, почуття провини, сорому, страху).

Істотну роль у морально-духовному розвитку особистості відіграють вольові зусилля особистості. За їх допомогою відбуваються гальмування виявів его-потягів, які стають на заваді вихованню людяності [1: 630]. Важливим, необхідним елементом духовного життя особистості є усвідомленість вольових зусиль, свідоме керування ними. Вольові зусилля як активні прояви думок і почуттів народжуються тоді, коли вихованець переконаний, що робота, яку він здійснює, не є межею, коли перед ним відкривається перспектива більш серйозної праці [4: 219-220].

На думку В. Сухомлинського, „щоб підкоритися розумним, доцільним, необхідним, обов’язковим вимогам суспільства, людина повинна вміти підкоряти саму себе, мати в собі силу волі, здатну наказувати, стримувати. А щоб підкоритись самому собі, щоб утвердити в собі повелителя, потрібно глибоко поважати себе” [2: 59].

Воля є механізмом, який дає можливість керувати власною поведінкою, психічними процесами та мотивацією. У волі відображається активність людини, спрямована не на зовнішній світ чи інших людей, а на саму себе. Вольова регуляція характеризується свідомою навмисністю поведінки, що ґрунтується на розробці програми досягнення мети, свідомим вибором певного способу дії з ряду можливих, оцінкою перепон на шляху до мети, необхідністю мобілізації вольових зусиль для подолання перешкод [1: 488].

Таким чином, свідомість, моральний ідеал, воля є потужною спонукальною силою особистості до здійснення духовної діяльності.

Багатство духовного життя, на думку педагога, починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові.

Азбукою моральних ідей і переконань є моральні звички. Завдяки моральній звичці норми моралі стають духовним набутком особистості. Без моральної звички неможливе самоствердження, самовиховання, повага до себе [3: 193]. Важливим чинником виховання моральних звичок є совість і воля школярів, які спонукають їх до високоморальних учинків. В. Сухомлинський розробив програму формування моральних звичок, яку ефективно застосовував у своїй практичній діяльності.

Ефективність керівництва духовним життям за будь-яких умов залежить насамперед від характеру активної діяльності: від того, як вона утверджує в свідомості школяра величні благородні почуття і до якої нової, більш серйозної, діяльності вона його спонукає.

Морально-духовний розвиток особистості не відбудеться без глибокої поваги себе, без усвідомлення вихованцем власної моральної гідності. „Багате духовне життя характерне тим, що учень, долаючи труднощі в ім'я суспільних інтересів, усвідомлює себе як особистість осмислює свою моральну гідність. Без подолання труднощів самоутвердження неможливе, неможливе й багате духовне життя, уповільнюється духовний розвиток” [4: 221].

Чим більше властиве діяльності вихованців подолання труднощів, тим глибший їх духовний розвиток, тим яскравіше помічається єдність думки, емоцій і їх активного прояву – вольових дій. Усвідомлення своєї переваги над труднощами, усвідомлення ролі інтелекту й розуму в цій перемозі є найважливішим стимулом духовного життя вихованців [4: 222].

На переконання Сухомлинського, справжня морально-духовна досконалість особистості неможлива без постійної праці над собою. Ця досконалість пов'язана з процесами глибокого духовного очищення, пробудження всіх людських можливостей і здібностей, росту свідомості й самосвідомості особистості.

Вогнищем духовного життя є школа. Місія педагога полягає в тому, щоб у школі в усій повноті розкривалося багатство інтелектуальної, емоційної, моральної сфер духовного життя особистості.

В. Сухомлинський називає два джерела духовно-морального виховання особистості, зокрема, спеціально створені моральні, трудові, творчі взаємини у колективі, слово вихователя, передача молодому поколінню етичних цінностей та середовище, яке дає дитині наочні уроки, які розкривають зміст моральних понять [3: 20].

На думку педагога-практика, виховний задум має здійснюватися активною діяльністю самих учнів. Вихованцеві слід не лише демонструвати зразки морально-духовного життя, а ставити їх у позицію суб'єкта суспільно значущої дії. Через те у Павлівській школі упроваджувалися різні форми роботи за участі школярами з урахуванням специфіки їх вікового

періоду. Це, зокрема, створення Куточка Казки, або Куточка Краси, походи місцями бойової слави, екскурсії, знахідки матеріальних і духовних цінностей, літературно-творчі гуртки, шкільний літературний журнал „Наша творчість” тощо.

Педагог неодноразово наголошував (та дотримувався цього принципу в практичній діяльності), що кожна виховна справа має стати суттю духовного життя школярів, а не прив’язуватися штучно. Він застерігає від вияву псевдотурботи про моральність дитини (яка не передбачає індивідуально спрямованої роботи з вихованцем, з його емоційно-почуттєвою сферою): масовість заходів, залучення до діяльності культурно-освітніх закладів, спортивних організацій, доведення до абсурду організації життя вихованців. На його думку, усі види діяльності мають проходити через сферу почуттів школяра.

Істотним засобом самоствердження особи, її духовного розвитку педагог вважав працю, виховний вплив якої забезпечується тим, що вона залишає відбиток у думках і почуттях вихованця, глибоко зачіпає його вольову сферу. „Утвердження особистості в праці, матеріалізація духовних рис і якостей у тому, що творять руки й розум, – це і є, образно кажучи, нитка, що зв’язує працю і духовне життя” [5: 489].

Носієм і проповідником морально-духовної культури у школі є учитель. Його виховна діяльність має полягати у розвитку, зміцненні індивідуальності, особистої гідності кожної дитини.

Морально-духовний розвиток особистості вимагає удосконалення педагогічного процесу в напрямку підвищення культури морально-емоційних взаємин між вихователем і вихованцем, забезпечення їх духовного спілкування.

Духовне спілкування між учителем і учнем, на думку педагога, – це втілення педагогічних ідей, поглядів, переконань у людські взаємини, вчинки, поведінку, передавання інтелектуальних, моральних, естетичних багатств людства від особистості вчителя до особистості учня. Основою їхніх взаємин має бути людяність, чуйність, душевність, вимогливість [5: 476-477]. Попри те, вчителеві мають бути властиві: гармонійна єдність ідеалів, принципів, переконань, поглядів, уподобань, смаків, симпатій і антипатій, морально-етичних засад у його словах і вчинках; великий авторитет, який твориться єдністю вчинків, поведінки й слова педагога; висока освіченість – духовна потреба нести свої знання людям.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

- 1) духовний розвиток особистості має здійснюватися на гуманістичних засадах;
- 2) найбільш оптимальними у розвитку морально-духовної особистості є дотримання низки педагогічних умов: стимулювання внутрішньої естетично-почуттєвої культури, формування інтелектуально-пізнавальної складової особистості, розвиток регулятивно-вольової сфери на основі їх діалектичного взаємозв’язку, створення моральних взаємин вихованців як суб’єктів суспільно значущої діяльності, забезпечення належної фахової, психолого-педагогічної підготовки вчителя.

До подальших напрямів дослідження можна віднести: а) корегуюча виховна роль духовного спілкування у життєдіяльності учнів; б) морально-духовні аспекти розвитку особистості у контексті євроінтеграційних освітніх процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості : [підручник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1981. – 192 с.
3. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина / В. А. Сухомлинский. – 3-е изд. – М. : Молодая гвардия, 1979. – 335 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : [в 5-ти томах] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – 1976. – 654 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : [в 5-ти томах] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 4. – 1976. – 640 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : [в 5-ти томах] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 5. – 1977. – 639 с.